

КОНЦЕПТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'37'373.2:801.8"15/16"
[https://doi.org/10.17721/um/52\(2022\).54-78](https://doi.org/10.17721/um/52(2022).54-78)

Олександр Богомолець-Бараш, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0001-9646-2127>

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЄВРОПА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

Проаналізовано засоби об'єктивації концепту ЄВРОПА в українській мові XVI–XVII ст., зокрема аргументовано актуальність його діахронного вивчення, побудовано номінативне поле названого концепту, що містить ядро, приядрову частину та периферію, встановлено перші дати фіксації слова-імені концепту ЄВРОПА в українських пам'ятках цього періоду, виокремлено інші вербалізатори концепту (назви європейських країн / міст / їхніх мешканців), окреслено обсяг його семантичного простору, з'ясовано динаміку наповнення семантичних полів, виявлено комбінаторні особливості лексем, а також інтерпретовано мовні та позамовні контексти їх уживання.

Ключові слова: *концепт, ЄВРОПА, мовна картина світу, топонім, ойконім, катойконім, етніонім, номінативний простір концепту, семантичний простір концепту.*

Концепт ЄВРОПА натеper є актуальним і значущим складником концептуальної картини світу українців. Уже досліджено певні аспекти його вербалізації як у синхронії [Яворська; Мислива-Бунько, Трач; Богомолець-Бараш 2019], так і в діахронії [Прихода; Веретейченко; Богомолець-Бараш 2021]. У пропонованій статті ми хочемо поглибити діахронний аспект вивчення концепту ЄВРОПА, оскільки саме ретроспективний погляд на концепт дозволяє розкрити його сутність, об'єктивно оцінити процеси його формування.

У нашому дослідженні ми поставили за мету з'ясувати особливості становлення концепту ЄВРОПА і, відповідно, ви-

явити засоби його об'єктивації в українській мові XVI – першої половини XVII ст.

Змістове наповнення терміна *концепт* у XVII ст. Спробуймо простежити, як розуміли *концепт* у межах досліджуваного нами періоду. О. Ніка зазначає, що для староукраїнського книжника слово *концепт* було відоме передусім за науковими текстами в значенні “поняття”. Саме так тлумачить цю лексему І. Пізель у латиномовному трактаті з логіки [Ніка : 211–212]. Змістове наповнення відповідного поняття складалося під впливом середньовічних філософських поглядів. Ідеться про логіків-концептуалістів Т. Гоббса, П. Абельяра, В. Оккама, які й увели термін *концепт* (від лат. *conceptus* – ‘схоплення’). На їхню думку, “загальне існує в речах (*in rebus*) і виявляється у мовленнєвих актах”, що “відзначає середньовічний характер мислення, тісно зв’язаного з ідеєю втілення Слова і тим самим таким, що забезпечує розуміння речей і їхніх зв’язків” [цит. за Ніка : 212].

“Словник російської мови XVIII ст.” засвідчує, що на початку XVIII ст. концепт уживали у двох значеннях: “1. Лат. *conceptus*, через пол. *koncept*. Мнение, представление о чем-л.; замысел, проект...; 2. Лат. *conceptum*, через пол. *koncept*, нем. *Concept*. Краткая записка, выписка; черновик письма, деловой бумаги... || Низший сорт писчей бумаги, используемой для черновиков” (Сл., 10).

Водночас у тогочасних поетиках і риториках закріпилося вужче розуміння *концепту* як *прийому концептизму* (стилістичної категорії бароко): неочікуваність, нонсенс як гнучкість розуму і риторична майстерність поєднувати протилежне, суперечності (характеристика барокової естетики) [Ніка : 212–213].

З погляду сучасної концептології розуміємо концепт як згусток певних понять і уявлень, отриманих людиною впродовж життя, який вербалізується різними мовними засобами, що формують його номінативне поле, яке має комплексний характер і включає в себе різні групи лексики, тобто сукупність номінацій та інші мовні одиниці” [Вільчинська : 115].

Погоджуємося, що концепт “синтезує в собі лексикографічну й енциклопедичну інформацію, у його семантиці зливаються

денотація і конотація, “найближче” й “найвіддаленіше” значення слова. Основною власне лінгвістичною характеристикою концепту є його закріпленість за певним способом мовленнєвої реалізації. Із визнанням концепту планом змісту мовного знака впливає, що він включає в себе, окрім предметної (поняттєвої) і психологічної (образної та ціннісної) співвіднесеності, всю комунікативно значущу інформацію: внутрішньосистемну, прагматичну, етимологічну тощо” [Монахова : 272].

У цьому визначенні наголошено на трьох основних компонентах концепту (поняттєвому / образному / ціннісному), які виокремлюють більшість дослідників: Ю. Степанов, С. Воркачов, В. Карасик, Г. Слишкін, А. Приходько, І. Голубовська й ін.

Для аналізу концепту вдаються до різних методів, зокрема до моделювання номінативного (форма концепту) і семантичного (зміст концепту) просторів. Результатом першого є формування номінативного поля (яке поділяється на ядро й периферію), а другого – виокремлення семантичних полів на підставі узагальненої семантичної структури аналізованих слів. Форма концепту (вербальне вираження) – номінативний простір, який охоплює систему номінацій: передусім лексичні, фразеологічні та синтаксичні одиниці – знаки, які слугують засобами активації концепту; це відкрита система номінацій, а тому всіх засобів зафіксувати неможливо. Зміст концепту – семантичний простір номінацій концепту – формує система семантичних ознак; у межах семантичного простору, відповідно до семантичних особливостей номінацій, виокремлюють семантичні поля (СП) (для концептів зі складною багаторівневою структурою – субполя (ССП), мікрополя (СМП)) (див., напр., [Ястремська : 76–77]). Як зазначає Л. Лисиченко, “відносно повний зміст концепту відбивається в мовній картині світу не тільки ключовим словом, а цілим семантичним полем, що співвідноситься з ним” [Лисиченко : 12].

Джерела дослідження. Мовне наповнення концепту ЄВРОПА вказаного періоду ми досліджували переважно на матеріалі “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” та картотеки цього словника, яка зберігається в Інсти-

туті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові. Досліджувані тексти українських пам'яток XVI–XVII ст. дозволяють окреслювати нові аспекти в мовній картині світу українців [Дидик-Меуш, Слободзяник], реконструювати їхню суспільну та індивідуальну мовну свідомість [Гнатюк], вивчати динаміку лексики української мови [Гриценко], її прийменникову систему [Гайда] тощо.

Варто зауважити, що словник не фіксує в реєстровій частині власних назв, зокрема топонімів, які, з огляду на предмет дослідження, цікавлять нас передусім. Утім, їх можна простежити в контекстах слововживання, поданих у словнику та картотеці як ілюстрації до інших лексем. Отже, застосовуємо контекстуальний аналіз словникових статей і метод суцільної вибірки.

Водночас ми залучили до дослідження художні тексти розгляданого періоду, зокрема поетичні твори кінця XVI – середини XVII ст. (УП-1, УП-2).

Ілюстративний матеріал у статті подаємо в мікроконтекстах (мінімальне оточення одиниці, у якому вона реалізує своє значення) та макроконтекстах (значне за обсягом оточення, за допомогою якого можна визначити функцію одиниці в тексті загалом). Ураховуємо й комунікативний аспект, згідно з яким контексти поділяють на мовні й позамовні (доклад. див. [Дидик-Меуш : 94–98]).

Особливу увагу звертаємо на сполучуваність як комбінаторно-когнітивне явище, зокрема на такі її підвиди: синтаксичну, лексико-семантичну та стилістичну. Як відзначає Г. Дидик-Меуш, “семантичний спектр [багатозначного] слова, встановлений у контексті, у сполученні, часто відрізняється від зафіксованого у словниках. Для історика мови контекст – пріоритетна і головна умова для дослідження” [Дидик-Меуш : 93].

У структурі концепту ЄВРОПА виокремлюємо номінативний і семантичний простори.

І. Ядрову частину номінативного поля концепту ЄВРОПА XVI–XVII ст. формують:

- 1) ключове слово-ім'я концепту – гіперонім *ЄВРОПА*;
- 2) гіпоніми – назви країн (хороніми) і міст (ойконіми), що належать до європейської ойкумени;

3) деривати: прикметники, похідні від назв європейських країн / міст (у складі ад’єктивно-субстантивних словосполук (далі – АСС)); назви мешканців населених пунктів Європи (ка-тойконіми), європейських народів (етноніми).

II. До приядрової зони належать:

4) прислівники (у загальному значенні “по-європейськи”);

5) антропоніми (та їхні деривати) на позначення європейців;

III. Периферію концепту становлять міфони́ми, що репрезентують духовну спадщину Європи.

У семантичному просторі концепту виокремлюємо семантичні поля:

1) СП “Матеріальна культура”; 2) СП “Людина. Соціум”; 3) СП “Духовна культура” (ССП: “міфологія” / “релігія” / “наука та освіта” > СМП “іноземні мови”); 4) СП “Географія”. 5) СП “Історія”.

I. Ядрова зона. На основі “Словника української мови XVI–першої половини XVII ст.” (випуски 1–17), його картотеки, а також поетичних текстів цього періоду ми виокремили ряд значущих вербалізаторів концепту ЄВРОПА; ці лексеми / словосполуки становлять ядрову частину номінативного поля аналізованого концепту та формують його семантичний простір.

1. *Ключове слово концепту – Європа.* Найпершу фіксацію хороніма *Європа* простежуємо на титульній сторінці “Грамматики доброглаволиваго еллинословенскаго языка”, відомої як “Адельфотес” (складена 1588 р., видана 1591 р. у Львівській братській друкарні двома мовами: грецькою і староукраїнською). На титульному аркуші зображено герб Львова й додано восьмирядковий вірш, у якому звеличено княже місто: *Знаменіє тезоименитаго князѣ Лва град сей маєть. Єго же има по всей Європіи російскій ро(д) знаєть* (КСУМ: Адел.; Просф., 61). Варто зазначити, що прикметник *російскій* тоді не означав належності до Росії. У XV–XVII ст. українські книжники й високі церковні ієрархи почали вживати термін *Росія* на позначення Русі, а русини (українці та білоруси) називали себе *російським* / *роським* народом, на відміну від “русских” московитів (доклад. див.: [Півторак : 87]).

До перших писемних фіксацій топоніма належать і записи острозьких кліриків: *Турци... головоу и клейноть всего хр(с)тіанства зневолили, стє(р)ли, ворота до всеи європы втворили* (КСУМ : Ист.фл.син., 52 зв.¹, 1598). Європа тут виступає осередком християнства, що зазнає ворожого наступу турків-мусульман.

У значенні території назва *Європа* фігурує в біблійному контексті: *Іафєть молодшій снѣ носєвь. на заход слѣнца и на полуноци оу європѣ широко пановаль* (КСУМ : Крон., 9 зв.). Йдеться про трьох Ноевих синів (Сима, Хама, Яфета), від яких походять усі народи світу (зокрема, від Яфета – Європи).

Інформацію про географічний поділ Європи зафіксовано в іншому уривку з цієї пам'ятки: *Дѣлит Європу в(т) вѣсходу слѣнца, рѣка танаисъ в(т) полудна межиземное море* (КСУМ : Крон., 56 зв.). Маркерами, що відділяють Європу від інших частин світу, виступають гідроніми *танайсѣ* (давньогрецька назва нижньої течії річки Дон та річки Сіверський Донець) та *межиземное море* (Середземне море).

У поетичній збірці, яку уклав Софроній Почаський, “Парнасс, альбо Сад умѣтности вторый”, один із поетів, оспівуючи знання історії, зазначає: *Європу тот, Азію з Африкою змѣрить, Котрій розум в широкіх гісторіях ширить* (УП-2, 184). Прикметним тут є зіставлення Європи з іншими частинами світу, що свідчить про те, що Європа вже в першій половині XVII ст. становила органічний складник мовної картини світу українців.

А в українському перекладі лицарської поеми італійського поета Торквато Тассо “Звільнений Єрусалим” оспівано чесноти європейців: *О, како мужественный, како уродивый, / Яко ест хрборницкий (=лицарський) [люд], что Европа дает!* (УП-2, 530).

Зазначені контексти репрезентують СП “Історія” та “Географія”.

2. Гітоніми. Численну групу вербалізаторів розгляданого концепту становлять назви а) європейських країн (хороніми), б) міст (ойконіми) (далі подано зафіксовані словоформи в пев-

¹ Зв. (тут і далі) – звід.

них відмінках із відповідними прийменниками), в) катойконіми / етноніми у значенні хоронімів (метонімічне перенесення назв мешканців країни чи етнонімів на назви країн):

а) в *Англій* ‘Англія’ (КСУМ : Розм., 49–50 зв.), *з(ν) Англійи* (КСУМ : Розм., 43 зв.), *и(з) англійей* (КСУМ : Крон., 37 зв.); в *гишпаніи* ‘Іспанія’ (КСУМ : Розм., 2–2 зв.); *Италія* (УП-2, 550); *Литва по(с)политє* ‘Литва’ (КСУМ : Кр.Стр., 57 зв.); *въ Нидерляндехъ* (КСУМ : Розм., 2–2 зв.); *Рим* (СЛУМ, 10, 101), *до Рьму* (КСУМ : Перест., 45 зв.); *оу флоренційи* ‘Флоренція’ (КСУМ : Ист.фл.син., 37 зв.); *ве Франціи*, *з(ν) Франційи* (КСУМ : Розм., 2–2 зв.; 43 зв.), *в франъции* (КСУМ : Кр.Стр., 52 зв.), *з Франційи* (СЛУМ, 10, 101), *в ышпанги* ‘Іспанія’ (КСУМ : Кр.Стр., 52 зв.);

б) *в(ν) (до) Антверпійи* ‘Антверпен’ (КСУМ : Розм., 61 зв.; 36 зв.); *в’ Бруъѣ’аѣ* ‘Брюссель’ (КСУМ : Розм., 43 зв.); *в велани* ‘Велан – комуна у французьких Альпах’ (КСУМ : Розм., 70–70 зв.), *Въдєнь (Видєнь)* (УП-2, 127); *ве Къданску*, *зо Къданьска* (ТУ : 225), *Рим* (СЛУМ, 15, 101), *до Рьму* (КСУМ : Перест., 45 зв.); *з (оу) ферари / ферарійи* ‘Феррара, місто в Італії’ (КСУМ : Ист.фл.син., 37 зв.);

в) *з Болгары* ‘Болгарія’ (СЛУМ, 3, 16); *въ венгрехъ* ‘Угорщина’ (КСУМ : Кр.стр., 51–51 зв.); *ве влошєхъ* ‘Італія’ (КСУМ : Розм., 2–2 зв.), *во Влошєх* ‘Італія’ (СЛУМ, 17, 40); *до Немець* ‘Німеччина’ (КСУМ : КЛ, 80), *и з(ν) Нгъмець* ‘Німеччина’ (КСУМ : Розм., 43 зв.); *зъ Сербамы* ‘Сербія’ (СЛУМ, 3, 16).

Переважну більшість наведених лексем засвідчено у формах місцевого та родового відмінків, які можна схарактеризувати як типові синтаксичні позиції вживання іноземних топонімів у староукраїнських пам’ятках. У вказаних вище сполуках прийменники позначають: 1) напрям руху мандрівників (прийменник з + Р.в.): *ω(t)кудь идешиъ изали з замора; иду з(ν) Франційи / з(ν) Англійи / и з(ν) Нгъмець* (КСУМ : Розм., 43 зв.), (сѣ / до + Р. в.): *А гдєбы, ещє не утекаючи сѣ Кракова до Острога, ехаль до Рьму...* (СЛУМ, 17, 101); 2) кінцевий пункт мандрівок (прийменник в + М.в.): *... з вло(с)ки(х) сторо(н) выгна(л), с которы(х) єдны в ышпанги, другыє в франъции встѣли...* (КСУМ : Кр.Стр., 52); 3) місце перебування / розташування: *мешкаючого*

в^у *Антверпії* (КСУМ : Розм., 2–2 зв.); 4) адресу відправника (отримувача) кореспонденції: *листъ, з Риму писаний, зь новинами* (КСУМ : АрхЮЗР, 1/І, 479); 5) походження особи: *Єлена ... была родо(м) и(з) англией, нево(л)ница Коста(н)тина ве(ли)каго цѣсаря...* (КСУМ : Крон., 37 зв.)

У хроніках зафіксовані й історичні назви сучасних країн, напр.: *Галлія > Франція... тегнули до га(л)лие (которую теперь францыею зовсмо)...* (КСУМ : Кр.Стр., 39 зв.)

Можемо простежити, як відбувалася мандрівка українців Європою: *Але неблизкую мели дорогу, где муселисмы великихъ праць и трудностей подняти, и, за помочью Божою, доехали есмо Риму въ семь недѣль, съ Кракова выехавши, спешно и уставично едучи* (КСУМ : АрхЮЗР, 1/І, 482, Рим, 1595 р.) Далі описано їхнє життя в Римі: *Мешкане, палаць, дано намъ недалеко замку его милости, охендонжне обитемъ и всякими потребами украсонный, достатки тежъ вси, што одно кольвекъ до живности належитъ, зъ ласки его милости маемъ* (КСУМ : АрхЮЗР, 1/І, 482).

Деякі з топонімів уживано частіше, окремі ж зафіксовано лише в одному-двох контекстах. Наприклад, *Рим* пам'ятки XVI–XVII ст. документують системно й у різних контекстах, найчастіше – релігійному (Рим як осердя католицизму; спротив союзу з Римом – унії): *...окружили всѣхъ предѣла латинские, Венецкую державу, Рим, во Влошех...* (СЛУМ, 15, 101, 1608–1609 рр., І. Вишенський). Цікаво, що в латинському ('католицькому') Римі видруковано календар руською мовою: *И пишет Потей в тых же остатных книжках своих нынгишных о новом календару, который есте в Рымъ по руску выдруковавши, принесли з Рьму, хвалячи той богопротивный календар, якъ естѣ добрый и вельми потребный* (КСУМ : Перест., 45, Львів, 1605–1606).

Затятий противник католицизму та унії Захарія Копистенський у полемічному творі "Палінодія, або книга оборони" визнає, що українці здобувають науку в католицькій Європі, хоч це й не робить із них католиків: *И мы Россове, если для наукъ въ краи Нѣмецкїи удаемя... по Грецкїй разумъ удаемя, гдѣ якъ свое власное, заходнимъ отъ Грековъ на часъ котороткїи*

повъреное, отбираемо, зъ ростропностю еднакъ сметье от-метуемо, а зерное беремо, уголе зоставуемо, а золото выймуемо (КСУМ : Коп. Пал., 900–901).

Такої думки дотримувався й Іов Борецький: *так иж Русь, посполитовавшись з ними, позавидѣли их обычаем, их мовѣ и наукам, и не маючи своих наукъ, у науку рымскіе свое дѣти давати почали, которые за науками и веры навыкли* (КСУМ : Перест., 26 зв.).

Як свідчать проаналізовані тексти, у XVI ст. Рим був потужним освітнім центром Європи: *А гдѣбы, еше не утекаючи съ Кракова до Острога, ехаль до Риму, знашоль бы тамъ не одного Клявиуша, который бы его математики научиль* (СЛУМ, 17, 101, 1559 р.) Українська традиція здобувати вищу освіту в найкращих університетах Європи відома ще з часів середньовіччя (доклад. див.: [Нудьга : 108–152]).

Рим фігурує, зокрема, й у цікавій приказці: *Не все то теды Перунъ, што зъ Риму гремитъ* (КСУМ : Коп. Пал., 667).

Якщо Рим виступав осередком духовної культури, то Антверпен – матеріальної. Як і в XVII ст., так і зараз Антверпен – потужний торговельний центр Європи, одне з найбільших портових міст, куди стікаються товари з усього світу. Їхнє розмаїття підкреслює купець, описуючи покупцеві асортимент товарів: *але то тылко / тобѣ твердити могу / любо будешъ шукати / во вѣсѣхъ крамахъ / антверческаго мѣста / не знайдешъ такого / который бы тобѣ // подобный / ровный / зо мною указаль* (КСУМ : Розм., 55–55 зв.).

Прикметно, що СП “Духовна культура” та “Матеріальна культура” подекуди нашаровуються одне на одне, що підтверджує тезу про поліплощинність семантичних полів (доклад. див.: [Гриценко : 35–36, цит. за Ястремська : 148–149]). Напр., торговець на ринку рекламує як харчові продукти, так і іноземну літературу: *маю тежъ доброе мясо / добрыи рыбы / и добрыи селе(д)цы / ку тому доброе масло / и тежъ сыры добрыи / вишляко(г) розжаю / хочешъ купити добрую шапку? / Або книжку зацнюю / францужкую? / Або немецкую? / Або латинскую? / Або нетисаную*

(КСУМ: Розм., 26 зв.). Чи не схоже на сучасні тенденції об'єднання книжкових крамниць із продуктовими?

Як перифразу іноземних (зокрема, європейських) країн можна тлумачити лексему *Заморе* ‘заморська країна’: *ω(t)кудь ідеши изали з замора: иду з Франції* (кінець XVI ст.) (СЛУМ, 10, 101). У цьому контексті заморська країна – це Франція.

3. *Ад'єктивно-субстантивні словосполуки*. З погляду лексичної сполучуваності (комбінаторики) виокремлюють численну групу номінаційних ад'єктивно-субстантивних словосполук (АСС), які позначають різні галузі життя та діяльності українського суспільства XVI–XVIII ст. На основі текстів пам'яток цього періоду Г. Дидик-Меуш виокремила найбільші групи номінаційних АСС, зокрема, “Географічні назви” (див. словник “Українські краєвиди XVI–XVIII ст.”), “Адміністративно-територіальні назви”. До останніх дослідниця відносить найменування країв (переважно європейських), земель, які виникли завдяки широкій сполучувальній здатності субстантива *земля* (*земля*): “*земля Венгерская* ‘Угорщина’ (1659); *земля Сакская* ‘Саксонія’; *земля Баварская* ‘Баварія’; *земля Британская* ‘Англія’; *земля Французкая* ‘Франція’; *земля Инфлантская* ‘Швеція’; *земля Гишпанская* ‘Іспанія’; *земля Руская* ‘Україна-Русь’; *земля Московская* ‘Московія’; *земля Шоцкая* ‘Шотландія’ / *земля Шкоцкая* ‘Шотландія’ (1656–1671 рр.); *земля Шлонская* ‘Сілезія’; *Речь Посполитая* ‘Польська держава’ і ‘міська громада’ та ін.” [Дидик-Меуш : 286].

Можемо доповнити групу наведених вище АСС іншими субстантивами: *антверческого мѣста* ‘Антверпен’ (КСУМ: Розм., 55–55 зв.); *Венецкихъ границъ* (КСУМ: Коп.Четв., 75), *Венецкую державу* ‘Венеційська республіка’ (СЛУМ, 17, 40); *до волоских границъ* ‘Волощина, Румунія’ (КСУМ: МИВР, 322, 1630 р.); *до краевъ влоскихъ* ‘Італія’ (КСУМ: Ист.фл.син., 36 зв.); *краевъ сербскихъ и болгарски(х)* (КСУМ: Ист.фл.син., 53–54 зв.); *з вло(с)ки(х) сторо(н)* ‘Італія’ (КСУМ: Кр.Стр., 52); *въ Кипрско(м) островъ* ‘Кіпр’ (КСУМ: О обр., 27); *въ страны италійскія* ‘Італія / Римська імперія’ (КСУМ: Проп. Д., 19); *земли мвлдавскои* ‘Молдова’ (КСУМ: ДВВ II, I); *Краина Не-*

мецка (УП-2, 528); *въ краи Нѣмецкіи* (КСУМ : Коп.Пал., 900–901); *земли немецкой* (КСУМ : Ист.фл.син., 51 зв.); *в коронѣ Польско ‘у Польщі’* (КСУМ : Перло, 4 зв., Чернігів, 1646 р.); *Римской столици* (КСУМ : Ист.фл.син., 469 зв.); *са(с)кие краины ‘Саксонія’* (КСУМ : Кр.Стр., 34); *в шве(д)ской земли* (КСУМ : Перло, 4 зв.; УП-2, 427), *земля Угерская ‘Угорщина’* (УП-2, 127); *в угерском повѣтъѣ; на угорском королевствѣ* (УП-2, 126); *въ францу(з)ской земли* (СЛУМ, 17, 40).

Спостерегаємо випадки квазіомонімії: *волоский*, за нашими спостереженнями, стосується Волощини (Молдавського князівства) і є похідним від *волохи*, *волохове* (СЛУМ, 4, 211–212); цей адекватив зафіксовано у сполучі з іменником *земля (граници / краи)* (КСУМ : МИВР, 322, 1630 р.; Кр.Стр., 44 зв.); *влоский, влаській* походить від *влох ‘італієць’ / ‘Італія’* (у мн.) (СЛУМ, 4, 112–113) і пов’язаний з Італією: *Приспѣвши до славного Власькія земля Града Антенорова и се смотреніем нѣкоим вышняго обрѣтох нѣкоих от земля <...>* (УП-2, 199). У цитованому контексті йдеться про італійське місто Падуя (перифраза – Град Антенорів; від Антенора, легендарного засновника міста).

Як перифразу на позначення певної частини Європи можна тлумачити АСС *краины заходниє: бовѣм африкане, арабове, мауритани, римляне, фра(н)цузове, и га(л)ли, но(р)тмани..., не(м)цы, славяне и литовские продкове, ча(с)то се там в тые краины заходниє акъ теплые, вча(с)не и богатые убегая(т)* (КСУМ : Кр.Стр., 3 зв.).

Іншу групу – на позначення європейських народів та їх представників – становлять АСС із субстантивами *народ, род* та інші: *народ англійский* (УП-2, 429); *обитателем венецьким* (УП-2, 200), *пановъ Венецькихъ, панстве Венецькому* (КСУМ : Прич., 7); *италійских полчыц* (УП-2, 552); *род сикилійский ‘італійці’* (УП-2, 429); *италійском родѣ* (УП-2, 459); *царевича швецкого* (УП-2, 539); *уго(р)скаа к(р)* [королева] (КСУМ : ЛТ, 164); *кроль французский* (КСУМ : Розм., 23–23 зв.).

До назв, які репрезентують СП “Географія”, належать також: а) гідроніми, що входять до складу АСС зі стрижневим компонентом *море*: *море Балтийское ‘Балтійське море’ = море Бал-*

тицкое = *море Прусское* (КСУМ : Кр.Стр., 58 зв.); *море Ишпанское* ‘Середземне море’ (КСУМ : Кр.Стр., 76 зв.) = *море Межиземное* (КСУМ : Крон., 56 зв.) = *море Межиземское* (КСУМ : Крон. 25–26 зв.) = *море Медиааланское* = *море Сицилійское* (КСУМ : Крон., 27–28 зв.) (доклад. див. [Дидик-Меуш, Слободзяник : 198–207]); б) ороніми, до складу яких входить опорний іменник *гора*: *гори Алпійские* ‘Альпійські гори; Альпи’ (КСУМ : Гр.Сл., 195), *гори Пиринійские* ‘Піренейські гори; Піренеї’ (КСУМ : Гр.Сл., 195) (доклад. див. [Дидик-Меуш, Слободзяник : 67–69]).

Деякі географічні об’єкти названо непрямо (за допомогою перифраз) чи неточно (їхнє значення можна встановити з контексту): *море вь Немцахь* ‘Балтійське море’ (КСУМ : КЛ, 87), *окіань Ньмецкій* ‘імовірно, Північне море’ (КСУМ : Перло, 3–3 зв.).

Пам’ятки документують назви окремих об’єктів ландшафту європейських країн: *и вь францу(з)ской земли есть рѣк(а) родонь, которой такад есть мѡць и гвалтовность* (СЛУМ, 17, 40).

Група АСС “Предмети матеріального побуту” входить до СП “Матеріальна культура”. Це назви відомих предметів європейського побуту: *са(б)ля вго(р)ская* ‘угорська’ (ТУ : 106), *шкло бенецкое* ‘венеційське, виготовлене у Венеції’ (КСУМ : АрхЮЗР, 3/IV, 123, Володимир, 1649 р.) / *шкло венецкое* (КСУМ : АрхЮЗР, 3/IV, 96, Луцьк, 1649 р.), *кгермачокь бѣтцкій* <албо муравский> ‘віденський, привезений із м. Відень’ (КСУМ : АЮЗР, II, 242, XVII ст.), *кресло кгдањское* (там само), *столік флядровый* ‘фландрський = фламандської роботи’ (там само), *флаєндская фарба* ‘фламандська фарба’ (КСУМ : Розм., 49–50 зв.), а також численні назви інших реалій торгового обігу.

СП ‘Духовна культура’ (ССП ‘Освіта / наука’, СМП ‘Іноземні мови’) представлено групою АСС “Іноземні мови” з опорним субстантивом *азыкъ (мова)*: *языком волоскимь* (КСУМ : Перрест., 38 зв.); *азыка вло(с)ко(г)* (КСУМ : Кр.Стр., 86 зв.), *Полскимь языкомь* (КСУМ : Коп.Пал., 665); *мова французская* (КСУМ : Проп.р. 24–25 зв.); *языковъ чужозе(м)ских* (КСУМ : Перло, 4 зв.) тощо. Прикметно, що знання європейських мов уможливило паломництво у святі місця: *Постигл еси азиков*

въжествіе многих / Латинского, Влаского, и Гресков оубоги(х) / И потом а(ж) до Римоу достиже самого / тѣла Петра и Павла навѣдид стѣо (КСУМ : Анаф. XII, 21, Венеція, 1641). Цікавим є співвідношення іменників *мова* і *вимова*: в одному випадку вони є омонімічними: *розмаитую розныхъ націй вымову* (КСУМ : Розм., 3 зв.), а в іншому *вимова* має значення ‘своєрідний характер вимови, властивий певній мові’: <...> *то ес(т) мѡва и вымова французскад: то цвѣтъ і вздѡба шла(х)ты // и дворановъ* (КСУМ : Проп.р. 24–25 зв.; СЛУМ, 5, 213). Утім, якщо звернутися до першої половини цієї цитати, то конотація зазначеної АСС різко змінюється на негативну: *Єдна(к) такъ бри(д)кад нашего вѣкоу естъ нецнота, ижъ на оулицы нѣчого частѣй не почуе(ш) на(д) блюзнурство* <...> (там само). Знання французької мови й відповідний акцент (пор. з модою на французьку, поширеною в XVIII ст. у дворянських аристократичних колах), очевидно, були маркерами, хоча й освічених, але засуджуваних у творі католиків (комунікативний контекст).

4. *Катойконіми*. У проаналізованих нами джерелах зафіксовано багато катойконімів (назв мешканців європейських країн/міст) та етнонімів, які репрезентують розмаїття європейських народів, їхні історичні контакти та відносини. Наводимо список зафіксованих лексем за абеткою: *ангелчикъ (англійчикъ)* ‘англієць’ (СЛУМ, 1, 105), *а(н)ге(л)чикъ* (КСУМ : Кр.Стр., 10 зв.), *англіки* ‘англійці’ (УП-2, 539; 552); *аѡинчіки (аѡинданы)* ‘мешканці Афін’ (СЛУМ, 1, 147); *болгаринъ* (СЛУМ, 3, 15–16); *брукселчикъ* ‘житель Брюсселя’ (СЛУМ, 3, 77); *венгры (венгеринъ)* ‘угорці’ (СЛУМ, 3, 225–226), *ве(н)кгрове* (КСУМ : Кр.Стр., 68 зв.); *венеты* ‘венеціанці’ (СЛУМ, 3, 226); *влохъ* ‘італієць’ (СЛУМ, 4, 112–113), *влошка* ‘італійка’ (СЛУМ, 4, 113); *волохи / волохове* ‘жителі Молдавського князівства; молдавани, волохи’ (СЛУМ, 4, 211–212), *волошинъ* ‘молдаванин, волох’ (СЛУМ, 4, 215–216); *генуенчикъ* ‘мешканець Генуї’ (СЛУМ, 6, 203); *гишпанъ* ‘іспанець’ (СЛУМ, 6, 211), *гишпанове* ‘іспанці’ (КСУМ : 1582 Кр.Стр., 26 зв.); *грекъ / грекини* ‘греки’ (СЛУМ, 7, 82); *голанданы* ‘голландці’ (УП-2, 429); *горваты* ‘хорвати’ (УП-2, 124); *гречанинъ / гречинъ / гречинъ / кгречинъ* ‘грек’ (СЛУМ, 7,

83); *іданциане, кіданциане* ‘мешканці Гданська’ (СЛУМ, 7, 133); *елиннъ* ‘грек’ (СЛУМ, 9, 45); *индерляньдовъ* (Р.в.) ‘нідерландці’ (КСУМ: АрхЮЗР, 6/І, 401); *италияны* ‘італійці’ (УП-1, 152–153), *италіаны* ‘італійці’ (УП-2, 550); *іспаны* ‘іспанці’ (СЛУМ, 13, 240); *лахъ* ‘поляк’ (КСУМ: ЛБ, 221, 1627); *нѣмецъ* (СЛУМ, 1, 105), *нѣмцѣ* ‘німці’ (УП-1), *немци* / *нѣмцы* / *нѣмци* (УП-2, 126–127); *Поляци* (КСУМ: Перест., 49–50 зв.); *по(р)тукга(л)чикове* ‘португальці’ (КСУМ: Кр.Стр., 26 зв.); *саксонове* / *сасове* ‘сакси’ (КСУМ: Кр.Стр., 34); *сербъ* (КСУМ: АрхЮЗР 6/І, 504); *словаки* (КСУМ: Кр.Стр., 39 зв.); *Французове* (КСУМ: Відп.ПО, 1105), *французы* ‘французи’ (УП-2, 552); *угре* ‘угорці’ (СЛУМ, 7, 82), *угры* (УП-2, 125); *чехи* (КСУМ: Кр.Стр., 90 зв.; Аз.В., 230; УП-2, 124); *харватъ* (КСУМ: ЛБ, 221, 1627 р.); *швайцары* ‘швейцарці’, *швайчары* (УП-2, 552); *шведове* (КСУМ: Кр.Стр., 47 зв.), *шотъ, шотове* ‘шотландці’ (шотландська імміграція в Речі Посполитій) (ТУ: 246, 259).

Як засвідчують наведені вище приклади, навіть у межах того самого твору / пам’ятки на одній сторінці трапляються графічні варіанти тих самих лексем: *англійчикъ* / *англіки*; *немци* / *нѣмцы* / *нѣмци*; *италияны* / *италіаны*. Цікавим явищем є метатеза: *индерляньдовъ* (Р.в.) від ‘нідерландці’.

Засвідчено синоніми на позначення народностей: *влохи* – *италияны*, *лахъ* – *полякъ*, *грекъ* – *елиннъ*, *индерляньди* – *голянданы*, *угре* – *венры*. Найбільшу варіативність (фонетичну, словотвірну, лексичну) спостерігаємо в лексемах на позначення греків: *грекъ*, *грекени* / *гречанинъ*, *гречинъ*, *гречинъ*, *кгречинъ* / *елиннъ*.

У наведених прикладах системно виявляється й полісемія: наприклад, *нѣмецъ* має такі лексико-семантичні варіанти: 1. ‘Особа, яка належить до німецької національності, основне населення Німеччини’: *Зась што хлѣба бѣлого з’масло(м) заживае(т), акъ нѣмцѣ, такоє внет з голоду вмирае(т)* (КСУМ: Сак., 49). 2. ‘Німеччина (= держава)’: *море въ Немцахъ* ‘Балтійське море’ (КСУМ: КЛ, 87). 3. ‘Військо Німеччини’: *на завтре знову нѣмцѣ иту(р)мовали...* (КСУМ: ЛТ, 169).

У масштабній хроніці М. Стрийковського (перекладена з польської на староукраїнську в перших десятиліттях XVII ст.:

українці цікавилися і захоплювалися цим літописом (див. [Купчинський : 5–6]) ідеться про походження європейських народів, їхні історичні контакти: *гоме(р) іафетовъ снѣ другій / w(t) которого идуть нѣмцы* (КСУМ : Кр.Стр., 9 зв.–10); *та(м) тые краины помо(р)ские и и(н)шиие которые тепер нѣмцы держат, вси были под(д)аные полѣко(м)* (КСУМ : Кр.Стр., 35 зв.); *завжды нѣмцы з словака(ми) сармата(ми) в прилегло(сти) и в спо(л)но(м) товариствє для спо(л)ны(х) грани(ц) мешка(ли)* (КСУМ : Кр.Стр., 39 зв.).

На користь того, що деякі зі згаданих народів сприймалися мовною свідомістю тогочасного українця не розрізнено, свідчать контексти, де різні катойконіми чи етніоніми позначають єдине змістове ціле (власне європейців): 1) іспанців, італійців, голландців, французів, угорців: *зобравши немалый полкъ и купу людей разных наций, ку потребе своей... въ земли его королевское милости... мешкающихъ, то есть: гишпановъ, волоховъ, и нидерландовъ, французовъ, венгровъ и инъшихъ <...>* (КСУМ : АрхЮЗР, 6/1, 401); 2) французів, німців, греків: *Але – дай то, ижъ Влоши* ('італійці') *того замолчали (и) кзволи своимъ папежомъ! Ино Французове (ино) Немцы, ино Грекове, ино геретикове, явные неприятеле папеежские* (КСУМ : Відп.ПО, 1105); 3) італійців, німців, англійців, литовців: *вни всѣ звыте(з)ства и рыце(р)ски(х) суе(т)носте(и) кривавобитные бои некто и(н)шии(и) не вло(х)* ('італійці'), *не нѣмецъ, не мо(с)квити(н),... ани а(н)ге(л)чикъ* ('англійці') *показова(л), вдно лито(в)ские княжата* (КСУМ : Кр.Стр., 10 зв.); 4) німців, сербів, італійців: *...особливе чужозе(м)цовъ, нѣмцовъ, Сербовъ, волоховъ...* (КСУМ : ЛНБ, 5, II, 4060, 103).

СП "Людина. Соціум" репрезентують характеристики європейських народів: *Французы – гордые и непотягновенны, / Хвалящихся, горди, алчни нарицають* (УП-2, 552).

II. Приядрова зона. 5. До приядрової частини відносимо *відапелятивні* оніми й *деонімізовані апелятиви*.

Апелятив уживався як власна назва (зворотний апелятивациї процес – онімізація), таке прізвисько вказувало на походження людини – приміром, Ян, філософ і ритор, родом із Парижа:

А такъ кгда ед были южъ встѣ на то(м) съборѣ згромадили выбрали промежи себе захо(уд)ници философа и рытора... великого красомовцу... аена парижанина (КСУМ : Ист.фл.син., 37).

Цікавими є оказіоналізми, похідні: а) від топоніма; б) від антропоніма: *альякантъ* (*алакантъ*) ‘сорт вина’ (походить від назви іспанського міста Аліканте) (СЛУМ, 1, 101) та *бартоль* ‘книги, написані італійським письменником-єзуїтом і проповідником Даниїлом Бартолем’ (початок XVII ст.) (СЛУМ, 2, 24). Прикметною особливістю цих новотворів є апелятивізація – перехід від статусу власної назви (антропоніма) до загальної (апелятива).

6. До приядрової частини належать *прислівники*, які позначають спосіб висловлення іноземною мовою: *по анкгелску* ‘по-англійськи’ (КСУМ : Розм., 4 зв.); *по влоски* (КСУМ : ОЛЗ, 156), *по влоску* (КСУМ : Розм., 4 зв.) по влоску / по волоску (КСУМ : Перест., 38 зв.) ‘по-італійськи’; *погреческу* (КСУМ : Кр.Стр., 32), *погрецку* (КСУМ : Аз.В., 148); *по гишпанску* (КСУМ : Розм., 4 зв.); *по латинъ* (КСУМ : Розм., 4 зв.); *по немецки* (КСУМ : Травн., 364), *по немецку* (КСУМ : Розм., 4 зв.; Кр.Стр., 54–55 зв.), *понемецку* (КСУМ : Уж., 48 зв., 1643); *по польску* (КСУМ : Перест., 38 зв.; Коп.Пал., 958); *по портукга(л)ску* (КСУМ : Розм., 4 зв.); *по фландрьску* ‘по-нідерландськи’ (КСУМ : Розм., 4 зв.); *по французку* (КСУМ : Розм., 8–9 зв.), *по французску* (КСУМ : Розм., 17–18 зв.).

Більшість значених прислівників стосується іноземних мов. На розмаїтті європейських мов наголошується у французькому розмовнику, який переклав у середині XVII ст. І. Ужевич на руську (староукраїнську) й церковнослов’янську мови: *Абысь / напотымъ / жадного непотребова(л) / тлѹмача / лечь латво / вными самъ мовити могль / и тобъ выгодити / ѹпартрывъши тылко / розмаитюю розныхъ наций вымову* (КСУМ : Розм., 3 зв.). Ідеться тут про цілком прагматичну й утилітарну мету вивчення мов – кращу бізнес-комунікацію (відповідно, кращі результати і більші прибутки): *акъ веле засъ / богатыми zostали / безъ тыхъ азыковъ / познанѣ? / Кто жъ добре рѣдитъ / або мѣстомъ або землею / жадного иншого азыка / втрочъ / природжоного неумѣючи* (КСУМ : Розм. 3 зв.). Чим не виклики сьогодення?

А в іншому розділі цієї праці можемо “послухати” діалог героїв книжки – молодих людей, які мешкають у Парижі середини XVII ст.: *Давид: ходи(т) ли до школы // Іванн: такъ естъ учитсѧ по фра(н)цу(с)ку южъ мовити // Д: такъже? Добрессѧ стало // Яне розумѣешь / по французку мовити // І: не такъ досконале лечь / учусѧ* (КСУМ : Розм., 8–9 зв.). Марія та Анна також обговорюють труднощі в опануванні іноземної мови: *М: Анна ты не / есте(с) весола / чсмү / ничего не мовишь // А: што жъ маю мовити / лепей естъ ми(л)чати нижли / зле говорити / не умѣю досконале / по французку мовити / прето жъ // милчу* (КСУМ : Розм., 17–18 зв.).

Інший приклад міжмовної комунікації знаходимо у сфері ділових переговорів: *На тоє все, ижъ не розумѣль Никиф по польску, повѣдали му вкоротце по волоску тоє...* (КСУМ : Перест., 38 зв.).

Про збереження власної (православної) ідентичності йдеться в такому контексті: *ба! Безмаль южъ не такъ, бо хотяжъ по-Полску мовимо, але правъ и звичаевъ запомнилисмо* (КСУМ : Коп. Пал., 958).

Прислівники, які позначають спосіб називання певного об'єкта іноземною мовою, використовують у процесі їхнього тлумачення. Наприклад, *тиро по ла(т)нски, куметиранъ по гречески... беренъ по немецки а по ров(с)ки гровиши огородныя* (КСУМ : Травн., 364); *Олусъ по ла^тнски... немецкаа или синда капуста* (КСУМ : Травн., 329).

Такі контексти формують СП “Духовна культура”, а саме: ССП “Освіта і наука”, СМП “Іноземні мови”. Приклади міжмовної комунікації відносимо також до СП “Людина і соціум”.

Водночас прислівники позначають і спосіб виробництва, властивий певній європейській країні: *На тотъ часъ покрито по влоски частюю вазю и черетицею поливаною* (КСУМ : ОЛЗ, 156). *По влоски* тут має значення ‘як у італійців, за звичаєм італійців’.

Такі контексти репрезентують СП “Матеріальна культура”.

III. Периферія. Про зв'язок із культурною спадщиною Європи свідчать імена / назви давньогрецького походження, здебільшого з античної міфології (міфоніми): *Венусъ* ‘богиня

Венера' (СЛУМ, 3, 227), *вода* < *Леталская вода* (вода забуття) (СЛУМ, 4, 146), *Ерато* 'одна з 9 муз, покровителька ліричної поезії' (СЛУМ, 9, 48), *Калліопе* (найстарша серед 9 муз) 'поезія, віршування' (СЛУМ, 14, 22), *Минерва* (СЛУМ, 17, 184).

Прикметним тут є також явище апелятивації (деонімізації) – зміни статусу власної назви на загальну: *аристотель* 'про представників світських наук, не визнаних церковною догматикою' (СЛУМ, 1, 125), *атланть* 'про людину великої фізичної сили й міцної будови' (за ім'ям міфічного грецького велетня) (СЛУМ, 1, 144–145), *ахиллесь* 'про сміливу людину' (СЛУМ, 1, 147), *буцефаль* 'сильний кінь, якого приборкав Александр Македонський' (СЛУМ, 3, 104), *геркулесь* / *геркуль* 'велетень' (СЛУМ, 6, 206), *гіганть* 'міфічний велетень; про видатну людину' (СЛУМ, 6, 209).

Ці та інші назви входять до СП "Духовна культура".

Висновки. Хоч у XVI–XVII ст. Європи як цілісного адміністративно-територіального об'єднання ще не існувало, проте у свідомості українців деякі європейські країни осмислювалися як одне ціле, про що свідчать окремі контексти вживання назв країн / міст і їхніх мешканців чи етронімів. Саме тому ми розглядаємо не концепт кожної країни чи міста окремо, а мегаконцепт Європи, який формувався в мовній свідомості українців уже в ті часи.

Наші предки віддавна цікавилися історією та географією Європи, що демонструють переклади відомих історичних хронік та літературних творів. Водночас у XVI–XVII ст. українці вирушали в подорожі європейськими країнами (насамперед – через Польщу – до Італії, Рима), де здійснювали паломництво святими місцями й здобували освіту в найкращих університетах. Щоб успішно здійснювати міжкультурну комунікацію, мандрівники вивчали іноземні мови. Знання мов також ставало подорожнім у пригоді для ведення ділових переговорів / торгівлі, ознайомлення з книжками мовою оригіналу.

Читання й переклад літератури, вивчення іноземних мов, подорожі Європою, спілкування з іноземцями істотно збагачували мовну картину світу українців. Номінативне поле концепту ЄВРОПА XVI–XVII ст., окрім ключового слова *Європа*, по-

повнилося численними назвами на позначення різних європейських країн / міст, об'єктів їхнього ландшафту; народів Європи, їхніх мов і звичаїв. Семантичний простір концепту був доволі розгалуженим і формувався між двома “полюсами”: духовною та матеріальною культурою Європи.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні семантичного простору концепту й діахронному аналізі наступного періоду його розвитку.

ДЖЕРЕЛА

КСУМ – Картотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII століття” [зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України м. Львова]:

Адел. – Аделфотне. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскоаго языка... Львів, 1591.

Аз.В. – Геромонах Азаріас. Вѣра Єдиної Стѣи каѳолической Апѣтлскои Црѣве на Всходѣ. Київ, бл. 1619.

Анаф. – Анаѳима тне тїмне кир Григорію Кїрніцкому. Венеція, 1641 // ЗНТШ. Львів, 1896. Т. XII. С. 19–22.

АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Київ, 1859–1911.

Відп.ПО – Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. Володимир, 1598–1599.

Гр.Сл. – Прп(б)наго Максима грека, Инока ω(т) стѣа Аѳонскїа горы, ижъ годитьсѧ, нѣкому придавати што або оуймовать в Бозскомъ вызнаню або складѣ непокаланой христїанской вѣры Слово а... Слово вѣ. Київ, 1619 // Геромонах Азаріас. Вѣра Єдиної Стѣи каѳолической Апѣтлскои Црѣве на Всходѣ.

DBB – Documente Bucovinene de Teodor Balan. Vol. I (1507–1653), Vol. II (1519–1662).

Ист.фл.син. – Истѳрїа w листрикїйскомъ, то естъ w разбойническомъ ферѧрскомъ або флоренско^м синодѣ, в коротцѣ правдиве списанаа. Острог, 1598.

КЛ – Київський літопис. Б.м.н., поч. XVII ст.

Коп.Пал. – Копистенський Захарія. Палінодія. Київ, 1621.

Коп. Четв. – Копистенський Захарія. Присвята, князю Степану Яковичу Святополк-Четвертинському.

Крон. – Кройника то есть исторія свѣта на шесть вѣков, а чтыри монархіи роздѣлена. З розмаиты^х гисторико^в жидовски^х, и пога^нскихъ. Львів, поч. XVII ст.

Кр.Стр. – Кройника которая пре^д тымъ николи свѣта не видала с полского на рускии діалектъ преложона презъ Матфея Стриковського, 1582.

ЛНБ – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

ЛБ – Беринда П. Лексикон словенороський. Київ, 1627.

ЛТ – Львівський літопис 1498–1649.

МИВР – Кулиш П. Я. Материалы для истории воссоединения Руси. Т. I. (1578–1630).

ОЛЗ – Опис Луцького замку. Луцьк, 1552.

О обр. – СѸ образѣхъ. Ижъ якъ в старомъ законѣ розказана бжго были, так и в новомъ от самого Ха Бга початокъ мають // Геромонах Азаріас. Вѣра Єдиной Стоїи каѳолической Ап^тлскои Цркѣ на Всходѣ. Київ, бл. 1619.

Перест. – Борецький І. Пересторога зѣло потребная на потомные часы православным христіаном. Львів, 1605–1606.

Перло – Сіа книга названна Перло Многоцѣнноє. Съставленна Трудолобіємъ: презъ Кирила: Транквѣліона. Чернігів, 1646.

Прич. – Марка Антонія архієскопа Спалантенского. Причины ѿтеханья его зе Влохъ. Єв^е або Вільна, п. 1616.

Проп.Д. – Проповіді Данила (Смотрицького). Смотрич, II пол. XVI ст.

Проп.р. – Різні проповіді. Б.м.н., поч. XVII ст.

Просф. – Просфонима. Львів, 1591.

Розм. – Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.).

Сак. – Вѣршѣ на жалосный погребѣ Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного... Зложонный Презъ... Касіана Саковича. Київ, 1622.

Травн. – Травник – лікарський порадник. XVI ст.

Уж. 1643 – “Грамагика слов'янська” І. Ужевича. Київ : Наук. думка, 1970 (парицький список).

Сл. – Словарь русского языка XVIII века. Вып. 10. СПб. : Наука, 1998. URL : <https://slovar-russkogo-yazyka-xviii-v.slovaronline.com/> (дата звернення: 17.03.2022).

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.

ТУ – Торговля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР. Археограф, комісія та ін.; Упор. В. Кравченко, Н. Яковенко; Редкол.: М. Котляр (відп. ред.) та ін. Київ, 1990. 408 с.

УП-1 – Українська поезія: Кінець XVI — початок XVII ст. / Упорядники В. Колосова, В. Кречотень. Київ, 1978.

УП-2 – Українська поезія: Середина XVII ст. / Упорядники В. Кречотень, М. Сулима. К., 1992.

ЛІТЕРАТУРА

Богомолець-Бараш О. М. “Єврослова” в мовній картині світу українця XXI століття (за матеріалами асоціативного експерименту). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2019. Вип. 2(66). С. 17–25.

Богомолець-Бараш О. М. Специфіка вербалізації концепту ЄВРОПА в мовній картині світу Г. Сковороди. *Studia Linguistica*. 2021. Вип. 18. С. 37–56.

Веретейченко І. Функціонування концепту європеїзму в літературно-критичних текстах українських письменників. *Мандрівець*. 2015. № 1. С. 62–66.

Вільчинська Т. Слово і концепт: методика аналізу. *Лексика на перетині наукових парадигм: колективна монографія / за ред. Л. Струганець*. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2018. С. 106–122.

Гайда О. М. Граматика та семантика прийменника в українській мові XVI–XVII ст. (на матеріалі документів Львівського ставропігійського братства) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2015.

Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2010. 446 с.

Гриценко П. Ю. Дослідження лексики українських говорів. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 22–30.

Гриценко С. П. Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст. Київ : КММ, 2017.

Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські краєвиди XVI–XVII ст. Слово – текст – словник. Львів, 2015. 384 с.

Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник. Львів, 2018. 688 с.

Купчинський О. Вступне слово // Стрийковський Мацей. *Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси* / Відп. ред.

О. Купчинський. Наукове товариство ім. Шевченка. Львів, 2011. 1075 с. (Історичні джерела. Т. 10).

Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : ВГ “Основа”, 2009. 192 с.

Мислива-Бунько І. Я. “Єврослова” в сучасній україномовній газетно-журнальній публіцистиці. *Лінгвістичні студії*. 2012. Вип. 24. С. 20–23.

Монахова Т. Типи семантичних деривацій концептів *дім* і *дорога* в ідіолекті Валерія Шевчука. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 20. С. 271–280.

Ніка О. Концепт як барокова стилістична фігура (на матеріалі писемних пам’яток другої половини XVII ст.). *Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні*. 2013. Вип. 22, ч. 2. С. 211–216.

Нудьга Г. Українські студенти в університетах Європи у 14–18 століттях. *Хроніка – 2000*. 2007. Вип. 71. С. 108–152.

Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски”. Київ : ВЦ “Академія”, 2001. 152 с.

Прихода Я. І. Європа як концепт. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2002. Т. 7. С. 152–158.

Трач Н. С. Єврометафори в мовленні мас-медіа (українсько-польські паралелі на матеріалі видань “Український тиждень” та “Gazeta Wyborcza”). *Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”*. 2014. Т. 164. С. 66–73.

Шевченко Л. Л. Методика концептуальних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 : *Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 52–56.

Яворська Г. М., Богомолов О. В. Непевний об’єкт бажання: ЄВРОПА в українському політичному дискурсі: Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 136 с.

Ястремська Т. Моделювання українського діалектного простору: концепти *ВЕРХ* / *НИЗ*. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2021. 804 с.

REFERENCES

Bohomolets-Barash, O. M. (2019). “Eurowords” in Ukrainian world image dimensions of XXI century (drawing on the associative experiment results). *Linguistic and Conceptual Views of the World*, 2(66), 17–25. <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2019.2.02> (in Ukrainian).

Bohomolets-Barash, O. M. (2021). Peculiarities of verbalization of the concept *EUROPE* in Hryhorii Skovoroda's language model of the world. *Studia Linguistica*, 18, 37–56. <https://doi.org/10.17721/StudLing.2021.18.39-54> (in Ukrainian).

Vereteichenko, I. (2015). Functioning of the concept of Europeanism in the literary-critical texts of Ukrainian writers. *Mandrivets*, 1, 62–66.

Vilchynska, T. (2018). Word and concept: methods of analysis. *Vocabulary at the intersection of scientific paradigms: a collective monograph* / ed. L. Struhanets. Ternopil : Osadtsa Yu. V., 106–122 (in Ukrainian).

Hayda, O. M. (2015). The grammar and semantics of prepositions in the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries (based on the documents of the Lviv Stauropogion Brotherhood). *PhD thesis (Linguistics)*. Ivano-Frankivsk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (in Ukrainian).

Hnatiuk, L. P. (2010). The Linguistic Phenomenon of Gregory Skovoroda in the Context of the Old Ukrainian Book Tradition. Kyiv : “Kyivskyi universytet”, 446 p. (in Ukrainian).

Hrytsenko, P. Yu. (1984). Research of vocabulary of Ukrainian dialects. *Movoznavstvo*, 5, 22–30 (in Ukrainian).

Hrytsenko, S. P. (2017). Dynamics of the lexicon of the Ukrainian language XVI–XVII centuries. Kyiv : KMM (in Ukrainian).

Dydyk-Meush, H., Slobodzianyk, O. (2015). *Ukrainski kraievyydy XVI–XVII st. Slovo – tekst – slovnyk*. Lviv, 384 p. (in Ukrainian).

Dydyk-Meush, H. (2018). *Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk*. Lviv, 688 p. (in Ukrainian).

Kupchynsky, O. (2011). Introductory word. *Strykowski Maciej. Chronicle of Polish, Lithuanian, Zhmud and all of Russia* / Ed. O. Kupchynsky. Shevchenko Scientific Society. Lviv, 1075 p. (Historical sources. Vol. 10) (in Ukrainian).

Lysychenko, L. A. (2009). Lexical-semantic dimension of the linguistic picture of the world. Kharkiv : Osnova, 192 p. (in Ukrainian).

Monakhova, T. (2010). Types of semantic derivations of the concepts of “house” and “road” in the idiolect of Valery Shevchuk. *Volyn-Zhytomyrshchyna*, 20, 271–280 (in Ukrainian).

Myslyva-Bunko, I. (2012) “Eurowords” in modern Ukrainian-language media discourse. *Linguistic studies*, 4, 20–23. (in Ukrainian).

Nika, O. (2013). The concept as a baroque stylistic figure (based on written monuments of the second half of the seventeenth century). *New studies of monuments of the Cossack era in Ukraine*, 22 (2), 211–216.

Nudha, H. (2007). *Ukrainski studenty v universytetakh Yevropy u 14–18 stolittiakh. Khronika – 2000*, 71, 108–152 (in Ukrainian).

Pivtorak, H. P. (2001). The origin of Ukrainians, Russians, Belarusians and their languages. Myths and truth about the three Slavic brothers from the “common cradle”. Kyiv : PC “Academy”, 152 p. (in Ukrainian).

Prykhoda, Ya. I. (2002). Yevropa yak kontsept. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, 7, 152–158. (in Ukrainian).

Trach, N. (2014). Eurometaphors in mass-media language (Ukrainian-Polish parallels on the materials of “Ukrajinsky tyzhden” and “Gazeta Wyborcza”). *Scientific notes of NaUKMA. Philological sciences*, 164, 66–73 (in Ukrainian).

Shevchenko, L. L. (2012). Methods of conceptual research. *Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 10: Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language*, 9, 52–56 (in Ukrainian).

Yavorska, G. M., Bogomolov, O. V. (2010). *Uncertain object of desire: EUROPE in the Ukrainian political discourse*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Yastremska, T. (2021). Modelling of Ukrainian dialectal space: concepts TOP / BOTTOM. Lviv : NAS of Ukraine, I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies, 804 p. (in Ukrainian).

Oleksandr Bohomolets-Barash, PhD student
Taras Shevchenko Kyiv National University

Representation of the concept of EUROPE in Ukrainian language of the XVI–XVII centuries

Background. *The topics related to Europe are attracting increasing interest due to the ongoing process of Ukraine integration in the European Union. It is generally accepted that Ukraine is a part of Europe – not only geographically, but also culturally. Since Ukraine gained its independence, Europe as a concept has received much attention. The past decade has seen a renewed importance of the concept ‘Europe’. Firstly, Euro-2012 was held in Ukraine. The next year (2013) began Euromaidan, which was followed by the Revolution of Dignity (2014). Ukrainians fought for their European choice. Started in 2014, Russian aggression grew into the full-scale invasion in Ukraine. In 2022, Ukrainians fought for Europe itself.*

Aims and approach. *The first studies of the concept ‘Europe’ considered it a phenomenon of modern Ukrainian history and language. Therefore, researchers have mainly focused on a synchronic approach to the topic. Few scientists have addressed the issue of evolution of the concept of Europe. This paper outlines a*

diachronic approach to the studies of analyzed concept. Our knowledge of Europe in its relation to Ukraine is largely based on very limited linguistic data. The aim of the research was thus to define the origins of the concept of Europe and evaluate its history through the Ukrainian language history. This study examines specific proper names, used to describe Europe by the Ukrainian authors or translators in Ukrainian language during the XVI–XVII centuries. Such words include names of European countries or cities and their inhabitants. These names were found in different sources, mainly historical or religious documents.

Methodology. *A qualitative approach was selected in order to obtain in-depth information about Europe from the works of Ukrainian authors and translators into Ukrainian language during the XVI–XVII centuries. Our technique was based on linguistic data analysis and interpretation. Through the use of cognitive analysis we were able to build the nominative and semantic spaces of the concept 'Europe'.*

Findings & results. *A variety of European toponyms and demonyms in Ukrainian language of XVI–XVII centuries were found and examined. These words represent the concept of Europe and form its nominative and semantic spaces. The first mention of Europe dates back to 1591. At the same time, various names of European countries and cities were frequently used, due to constant trade relations between Ukrainian and European merchants. Another source of knowledge about Europe was foreign literature, known to those educated Ukrainian who learned different European languages and, therefore, translated such works into Ukrainian. Pilgrims to holy places, like Roma, also broadened Ukrainians' knowledge about Europe. Taken together, these findings highlight a significant role for the concept of 'Europe' in Ukrainian language.*

Conclusion. *The current study was limited by the specific time frames. Future research may target the evolution of the concept of Europe during the next periods, in particular, XVIII century).*

Keywords: *concept, EUROPE, Ukrainian language, diachronic approach, etnonym, demonym, toponym, semantic space of concept, nominative space of concept.*

**Стаття надійшла до редколегії 24.02.22
Рекомендована до друку 01.04.22**

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)